

Miloslav Jenšík

STALINGRAD

Každý dům, každé okno, každý kámen

Miloslav Jenšík

STALINGRAD

Každý dům, každé okno, každý kámen

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Miloslav Jenšík, 2013, 2018

Photo on frontispice © Vastram, Shutterstock, 2018

Cover Art © Lukáš Tuma, 2018

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2018

ISBN 978-80-7557-143-4 (print)

ISBN 978-80-7557-584-5 (ePub)

ISBN 978-80-7557-585-2 (mobi)

ISBN 978-80-7557-586-9 (pdf)

Obsah

Namísto úvodu – Jak se rusky řekne chrpa	7
Rekviem za blitzkrieg.....	15
Volavka míří k Volze	23
„Nezastavujte se před žádnými oběťmi!“	39
„Vždycky ve dvou – ty a granát!“	60
Jakov Pavlov, Vasilij Zajcev a ti druzí.	71
Přichází chvíle zúčtování.	83
Namísto doslovu – Dva bílé květy na Mamajově mohyle.	99
Prameny a literatura.	104

Namísto úvodu –

Jak se rusky řekne chrpa

Na vrchol Mamajovy mohyly jsem poprvé vystoupil jednoho dne na přelomu ledna a února roku 1968. Teploměr dole ve městě, které žilo přípravami oslav pětadvacátého výročí vítězství v bitvě o Stalingrad, ukazoval minus osmatřicet stupňů Celsia. Na návrší, ze kterého jsem měl celý Volgograd (to jméno dostalo město roku 1961) a za ním ruskou řeku řek v mlžném oparu jako na dlani, umocňoval tu sibérii mrazivý víchr, bez ustání fičící z Donské stepi. Měl jsem ušanku a kožich; mráz a vítr s bodavými vločkami občasně metelice se tak mohly dostat jen k nekryté tváři, ale bohatě si to na ní vynahradily.

Nemohl jsem si v té chvíli nepředstavit vojáky, kteří se tam kdysi za podobných podmínek museli holýma rukama dotýkat kovu svých zbraní a střeliva; raněné, které dříve než vykrvácení zabíjel vražedný chlad. Rusy i Němce. Ale ani dnes, s odstupem sedmi desetiletí, která nás dělí od těch dnů a nocí, však nelze nerozlišovat: jedni tam bránili svou vlast, druzí tam neměli co pohledávat. Ti i oni však byli lidé. Společné měli také to, že v každé chvíli, na každém kroku, při každém jen nepatrném zvednutí hlavy byli vydáni na pospas běsnící smrti.

Mamajev kurgan... Od času bitvy je nejsvětější horou Rusi. Jinak má do opravdové hory daleko. Na vojenských mapách druhé světové války byla označena jako kóta 102, některé současné encyklopedie přidávají té nadmořské výšce dva metry navíc a nad hladinou Volhy je to 116 metrů. Ale ať vezmeme za základ kterýkoli z těch tří údajů – dá se mu vůbec říkat výška? Na vrchol, kterému od roku 1967 vévodí obrovská socha Matky vlasti, vystupují za lepšího počasí den co den davy lidí. Váleční veteráni o holích, školy, výpravy, které přicestovaly třeba až ze druhého konce světa, aby na vlastní oči spatřily místa, na kterých se rozhodovalo

o osudu Ruska a Evropy a v širších souvislostech o osudu planety Země. Přicházejí i celé rodiny; otcové nesou na rukou malé děti, pro které by ten výšlap přece jen ještě nebyl.

Všechno je relativní, i výška. Vydat se k vrcholu Mamajovy mohyly před sedmdesáti lety bylo tisíckrát těžší, tisíckrát nebezpečnější než pokusit se dobýt nejvyšší vrcholy Himálají. Každý krok po pekelném svahu mohl být krokem na onen svět. Na každém čtverečním metru krví prosáklé země tam později posbírali stovky nábojů, nábojnic, střepin.

Ne, opravdu to není vysoko. Mamajev kurgan je jenom takové návrší – protáhlá přilba hlíny. Poslední dvě slova předcházející věty jsem nepoužil náhodou. Kdysi jsem kdesi četl pověst, že tam pochovali tatarského emira, jehož jména kopec nese. Býval to mocný muž, na nějaký čas ovládl západní část Zlaté hordy. Roku 1380 ho však u Donu, na Kulikově poli, na hlavu porazili Rusové; jeho přemožiteli, knížeti Dmitrijovi, od té doby říkali Donský. Podle zmíněné pověsti prý pak Tataři na hrobě svého vojevůdce navršili onu obrovitou mohyлу. Podmanivá legenda je však pouze dílem nespoutané fantazie. Mamajovi se po prohrané bitvě podařilo vzít nohy na ramena, až o něco později byl zavražděn daleko odtud. Výšina se nad Volhou vypínala už dávno předtím. Emirovy přední stráže, složené z nejzkušenějších válečníků, z ní střežily každé podezřelé hnutí v Donské stepi na západě, odkud mohlo hrozit nebezpečí nedalekému sídelnímu městu Saraj.

Tenkrát jsem dlouho stál na vrcholu a obhlížel řeku a město na jejím bližším břehu, jimž podobné jsem do té doby nikdy a nikde neviděl. Ono také něco takového není hned tak k vidění. Volha je veletok, který pocestného od Vltavy nebo Labe (o Berounce, Sázavě, Jizeře, Svitavě či třeba Olši ani nemluvě) ohromí. Jen o kousek dál je ještě mnohem mohutnější, ale i přímo proti městskému centru se rozlévá do dvoukilometrové šíře. Od hladiny ke dnu tu lze místy naměřit až pětadvacet metrů; srovnatelných hloubek u nás dosahují jen umělá přehradní jezera. A město? Volgograd je jedinečný už svou zvláštní podobou. Neleží na řece, jak jsme zvyklí říkat, ale u ní, na vysokém pravém břehu. Levý břeh je už jiný svět – proč by se mělo město rozkročit na takovou dálku, přes vodu? Logicky se rozvinulo jako stuha podél řeky do délky desítek kilometrů od mohutných továren na severu až po obytné

čtvrti na jihu. Až v posledních desetiletích se osmělilo; roklemi, o které se za druhé světové války tak rozhořčeně bojovalo, se prokusuje do stepi.

Zvláštní tvar města dal pevný rámec i bitvě. K čemu tu byla okřídlená moudra z akademií generálních štábů? Kampak tady s rafinovanými křídelnými obchvaty a jinými frajkumšty válečného umění? Rusové proměnili každý dům v bunkr a celý Stalingrad v pevnost. Bránili jej tak, že před jejich činy bledly všechny bohatýrské legendy. A jak Němci den za dnem drtili město kobercovým bombardováním a dělostřelbou, jeho nedobytnost se paradoxně dál umocňovala. To se přece ví už odedávna: nic nelze bránit tak účinně, jako moře trosek...

Tváří v tvář takovým okolnostem mohl Hitler tím víc trvat na původním rozhodnutí, že zničí stalingradskou zbrojní výrobu, přeruší velevýznamnou severojižní železniční trať podél řeky a vyřadí město jako dopravní uzel. Potom už by mu stačilo kdekoli na sever nebo na jih od rozvalin znemožnit dopravu po řece. O takovém záměru dokonce nahlas mluvil. Jak se však bitva rozvíjela, byl stále více posedlý palčivou touhou město za každou cenu dobýt – zřejmě už proto, i když to vehementně popíral, že neslo Stalinovo jméno. V každém případě vsadil na špatnou kartu. A vsadil mnohem víc, než si mohl dovolit.

Odjakživa se vědělo, že kdo drží Mamajovu mohyly, je pánem města. Tu konkrétní historickou zkušenost v obecné rovině nepřímo potvrzují i válečné poučky, v obdobných terénních podmínkách mnohokrát ověřené jindy a jinde. Tehdy a tady však obránci jejich platnost zrušili. Během říjnových bojů v roce 1942 Němci v krvavých střetech muže proti muži opanovali postupně západní, severní i jižní svah a posléze také vrchol kurganu. Důkladně se tam opevnili. Rusům se podařilo udržet jen východní svah, přivracený k městu, a zaryli se tam jako krtci. Sto třicet pět dní a nocí se bojovalo o mohyly. Po celou tu dobu obránci ze svých zdánlivě neudržitelných pozic neustoupili. A co víc, vždy znovu a znovu se pokoušeli vyrvat nepříteli hřeben, z kterého se město a řeka jeví jako – nu, třeba jako Praha z Vltava z Petřína. Nahoře seděli dobře ukrytí a opevnění pozorovatelé a řídili dobíjení těžce raněného města i ohnivou clonu, která za dne znemožňovala přepravu nových jednotek a zásobování obránců z protějšího břehu.

Bůh ví, co bylo v obráncích, kteří drželi a udrželi úzký pruh rozbité země na říčním břehu, za nadlidskou sílu! Každý německý nálet, každý palebný přepad vždy znovu od základů přerýl moře trosek, ve kterém už stokrát předtím nezůstal kámen na kameni. Ti, kdo smršť přežili, se však opět dokázali napřímit a vyrazit k nové z nepočítaných protiztečí!

Člověk může o té bitvě přecíst stohy knih a shlédnout kilometry filmových záběrů, ale teprve při pohledu z vrcholu Mamajovy mohyly si dokáže vytvořit reálnou představu, co znamenalo bránit a ubránit Stalingrad. Za zády řeku, o které si řekli, že za ní není země, ve dne v noci ve vražedném ohni...

„Ovládali jsme jen velmi úzký pruh břehu,“ napsal později generál Vasilij Čujkov, velitel armády, která byla páteří obrany města. „Na pravém křídle obklíčil nepřítel Ljudnikovovu divizi a zatlačil ji zpátky k Volze. Bránila se v prostoru, který neměřil ani celý čtvereční kilometr. Ne levém křídle držela 13. gardová střelecká divize podél břehu úzký pruh, který nebyl širší než dvě stě metrů. Po celé délce fronty byla naše obranná linie ze všech stran vystavena dělostřelecké palbě... Nepřítel měl přehled přes všechny přístupové cesty k Volze. Bylo jasné, že taková situace nemůže trvat věčně.“

Nabízela se jen dvě možná řešení: buď město vzdát, nebo je vysvobodit vyprošťovacím úderem, směřujícím k zahánání nebo obklíčení útočníka. „Já jako bývalý velitel 62. armády,“ pokračoval Čujkov, „se vši odpovědností prohlašuji, že Stalingrad bylo možno dobýt jen za jediné podmínky: museli by padnout všichni vojáci do posledního muže. Ani jeden z obránců Stalingradu by nepřešel z pravého břehu na levý. Přisahali jsme: budeme se bít do posledního dechu! Této přísahy nás mohla zbavit jediné smrt. Naše přesvědčení bylo vyvoláno nejen pochopením strategické situace a nutností udržet město. Byl to příkaz srdce...“

Francouzský válečný historik Philippe Mason vložil do své knihy *Historie německé armády 1939–1945* i několik řádek ze vzpomínek vojáka wehrmachtu, účastníka bitvy: „Stalingrad, to už nebylo město. Ve dne se skrýval v obrovském mraku kouře; byl to už jen gigantický oheň. Když se setmělo a nastala jedna z těch nocí protkaných požáry, řevem a krví, psi se vrhali do Volhy a marně se pokoušeli doplavat na druhý břeh. Stalingradské noci se staly peklem. Zvířata z tohoto pekla prchala; i ty

nejpevnější kameny v něm dlouho nevydržely. Jenom lidé si na to museli přivyknout.“

„Jdou to proti nám na ztec lidé? Jsou vůbec smrtelní?“ zapsal si po jednom z ruských protiútoků do deníku německý důstojník.

Byli smrtelní, jako všichni lidé z masa a kostí. Desetitisíce jich sní svůj věčný sen ve společných hrobech na východním svahu mohyly a dalších místech bojů. Mnozí však přežili nejen tuto bitvu, ale po ní i Kursk, Kyjev a kdovíjaká ještě bojiště až po Berlín. Tehdy ve Volgogradu jsem byl poctěn možností seznámit se s některými z nich na srazu veteránů bitvy v Domě armády, který po válce vyrostl přímo proti legendárnímu Domu seržanta Pavlova. Setkal jsem se tam i se dvěma muži, jejichž jména zná bez nadsázky celý svět: s Jakovem Pavlovem a Vasilijem Zajcevem. Kdyby neměli na klopě svátečního saka zlatou hvězdu na rudé stuze, spojenou s právem připojit ke svému jménu čestný titul Hrdina Sovětského svazu (od roku 1992 Hrdina Ruské federace), kdo by v těch na pohled obyčejných pánech, kteří už jdou do let, hledal nesmrtelné hrdiny? Rusové takovým dobrosrdečným mužským říkají dáďa, dáďěnka, i když to vůbec nejsou jejich strýčkové. Co se Zajceva týče, se svou širokou sibiřskou tváří se ani zamlada nemohl podobat britskému herci Jude Lawovi, který ho představuje v hollywoodském velkofilmu *Nepřítel před branami*; a nebezpečné toulky zemí nikoho si neprokládal sladkobolným romantickým příběhem, kterým ho obmyslel autor scénáře.

„Vasiliji Grigorjeviči,“ zeptal jsem se legendárního odstřelovače, „kolik vy jste vlastně těch...“ S porozuměním se pousmál nad nedopověděnou větou. „Vím já?“ odpověděl po chvilce. „Pokaždé, když jsem se vrátil do našeho krytu, nejdříve jsem poctivě ohlásil počet zásahů a teprve potom odložil pušku a sáhl po hrnku s vřelým čajem. No, vlastně v něm nebyl jen čaj... Víte, snajper si většinou může být na sto procent jist, že trefil – ale také na to potřebuje svědky. Sám bych se nejspíš v těch počtech brzy nevyznal, ale někdo mi mé Frice sčítal a já jsem se pak z frontových novin dozvídal, jak si v té své osobní válce celkově stojím. Možná mi někdy trošku přidali, to byla věc propagandy, stejně jako sem tam nějaká plamenná výzva, kterou mi vložili do úst. Tak už to chodí...“ Pravda, Zajcevův stalingradský účet se často pramen od pramene liší; když jsem se znovu probíral faktografií bitvy, našel jsem dobře půl tuctu rozdílných

údajů. Ale na jedno si klidně vsaďte: kolem poloviny třetí stovky těch vyřazených nepřátel nepochybně bylo!

Večer po setkání s čarostřelcem mne do divadla doprovodila učitelka střední školy s rozšířenou výukou angličtiny, velice kultivovaná dáma. O přestávce se zasvěceně rozpovídala o české literatuře a o staré Praze. Jednoho jediného se nedotkla, to mi museli povědět jiní: že tu také bojovala, byla raněna a vyznamenána.

Nazítří mne pozvali na oslavu narozenin do rodiny profesora pedagogického institutu. Jubilantka, úhledná drobná stařenka s krajkovým límečkem, postavila doprostřed stolu dort s jedinou, zato kapitální voskovíci. Jak také na tak malou plochu vměstnat pětadesát svíček? Celý ten požehnaný věk strávila ve městě, ať už se jmenovalo Caricyn, Stalingrad nebo Volgograd. Všechn čas bez jediného přerušení, tedy i s několika měsíci rozhořčených bojů o každý dům, o každou haldu sutin! Šedesátiletou ženu už nestihli evakuovat, a tak přežívala ve sklepě, který s ní sdílelo ještě několik obyvatelů domu a často také pár bojovníků, kteří si tam na skok zaběhli sníst trochu kaše, popít čaje, v klidu vykourit papirosku a nemuset přitom ukrývat plamínek v dlani, hodinku dvě si pololeže, polosedě zdřímnout... Potom se vytratili sklepními chodbami, proraženými mezi domy, třeba jen o ulici dál, aby se dali znovu do boje. Taková to byla bitva! Leckterý z oněch letných podnájemníků se do sklepa nikdy nevrátil... „Někdy se už ani žít nechtělo,“ usmívala se bábuška. „Ale vidíte, svíčka hoří.“ Její vyprávění by vydalo na tlustý román.

A kolik takových příběhů by se ve městě našlo! Nastoupil jsem do tramvaje a koukám – řidičův kabát zdobí řada medailí; také ta se zelenou stuhou, přepůlenou rudým proužkem – Za obranu Stalingradu. Ve všední dny samozřejmě všechny ty odznaky cti odpočívaly doma v zasklené knihovničce, ale při tak slavném výročí... Řidič se narodil u sibiřské řeky Leny, proč by mu měla Volha sama o sobě vyrazit dech? Když se však spolu s dalšími vojáky plavil přes řeku do bojujícího města, když kolem jejich kutru explodovaly bomby ze střemhlavě nalétávajících letadel a granáty a hořela snad i voda, zdála se mu hladina široká jako pět, deset Len a pevná země k uzoufání vzdálená. Ale šťastně propluli bubnovou palbou, on se pak v každodenních bojích dožil kapitulace Paulusovy armády a válčil dál, dostal se až do Německa. Po demobilizaci už zpátky na Sibiř nezamířil,

nosil v srdci Stalingrad. Takových se tam na celý zbytek života usadily tisíce. Spolu s rodáky pozvedli město ze zřícenin a vdechli mu nový život.

K pětadvacátému výročí bitvy na Mamajově mohyle vyrostl monumentální památník bitvy, jemuž už zdaleka vévodí olbřímí Matka vlast, největší dílo velkého sochaře Jevgenije Vučetiče. Také on bojoval a krvácel ve Velké vlastenecké válce. Ale ještě než člověk dojde až na úpatí Matky vlasti, nepochybně chvíli postojí před jiným Vučetičovým pomníkem. Bít se až do posledního dechu, tak se jeho název obvykle překládá do češtiny. Je to patetické, vznešené, ale – překladatel promine – zdaleka to nevystihuje klasickou prostotu, čistotu ruského originálu: Stojat' nasměť. Zkuste si to říci nahlas, zamrazí vás přitom až v páteři.

Nasměť. Oni tak stáli. Za zády širokou řeku, za kterou nesměli a nechtěli ustoupit, proti sobě oheň, všude kolem šílený tanec smrti. Znásilněná a zmučená Evropa bez ohledu na nemalá rizika („Pamatuj, že poslech zahraničního rozhlasu se trestá smrtí,“ stálo na oranžovém lístku, který i v nacistickém protektorátu naší země musel každý povinně umístit na svůj rozhlasový přijímač.) lovila z éteru střípky zpráv a chvěla se o životy ruských bojovníků i o svou budoucnost.

Obránce města drží v levé ruce samopal, proslavený špagin s diskovým zásobníkem, a pravou se chystá vrhnout protitankový granát. Co do velikosti nemá ten pomník ani třetinu Matky vlasti. Když přicházíte, přesně ten rozdíl vnímáte. Perspektiva ale dovede čarovat. Jak se přibližujete k postavě stalingradského bojovníka, roste vám před očima, mohutní, a když dojdete tak blízko, že vidíte její odraz v tiché vodní hladině, po většinu roku vždy poseté květy, v jednom okamžiku vám zcela zakryje dvaapadesátimetrovou sochu na vrcholu návrší.

Stojat' nasměť. A vlastním tělem krýt Matku vlast... Bojovník má prý Čujkovovu podobu. Kdo si porovná sochu s portrétem, musí tomu okřídlenému tvrzení dát zapravdu. Který sochař by se také obrátil zády k možnosti inspirovat se generálovou výraznou chlapskou tváří? Už sama o sobě jako kdyby byla vytesána ze žuly.

Přiznám se však, že od mé druhé cesty do Volgogradu v létě roku 1982 se ve vzpomínkách nejčastěji vracím k jinému pomníku, daleko skromnějšímu, neokázalému. Není na Mamajově mohyle ani poblíž Náměstí padlých hrdinů v centru města, ale nedaleko jednoho z přístavišť.

Tam v létě a na podzim 1942 směřovala přeprava z levého břehu, na jejíž úspěšnosti záviselo bytí či nebytí města.

Památník má tvar lístku ruské polní pošty, který se skládal do charakteristického trojcípého psaníčka. Můžete na něm číst text dopisu vojáka synkovi. Posledního dopisu, doručeného až dlouho poté, kdy táta padl v boji. Nehledanými větami, které však tím více ještě po letech stahují hrdlo a vhánějí slzy do očí, popisuje voják, jak na rozbitém břehu, kde nezůstal kámen na kameni, objevil uprostřed vši té zkázy osamělý modrý kvítek. (Vasiljok, stojí tam psáno.) Kytička zázračně přežila všechnu vřavu kolem, ale jak dlouho by ještě vydržela? Voják ji utrl a poslal synkovi. A než se podepsal, přidal kratičkou, ale srdcervoucí větu: „Máma ti všechno vysvětlí.“

Do té doby jsem neměl tušení, co za kvítek má v ruštině takové pěkné, vlastně z gruntu veselé jméno. Až ve slovníku jsem objevil, že chrpa. Do smrti to nezapomenu. Stejně jako se mi až do smrti nepodaří vyprávět ten prostinký příběh, aby se mi přitom vždycky znovu nezadrhl hlas.

Pojďme si připomenout, co měla jedna prostá ruská máma vysvětlit synkovi, který ve Stalingradu ztratil otce. Jak to tehdy všechno bylo. Proč tomu tak bylo. A jak je dobře, že tomu tak bylo.

MJ

Rekviem za blitzkrieg

Více než tři miliony vojáků – 118 pěších, 15 motorizovaných a 19 pancéřových divizí. Taková byla válečná síla, jejíž první sled překročil 22. června 1941 ve 3 hodiny a 25 minut demarkační čáru mezi německým a ruským zábořem na území předválečného Polska. V předvečer hitlerovského vpádu začalo kalendářové léto roku 1941; léto horké v původním i přeneseném slova smyslu.

Strašlivý válečný stroj, který efektními rychlými útočnými operacemi jako z učebnice moderní války v září 1939 bleskem rozdrtil Polsko, následujícího roku dobyl Dánsko, Norsko, Nizozemsko, Belgie a Francii, před několika týdny převálcoval i Jugoslávii a Řecko, se před nedělním úsvitem s hromovým rachotem rozjel i proti Sovětskému svazu. Jak už u nacistů patřilo k věci, také tentokrát bez vyhlášení války; to předal velvyslanec Velkoněmecké říše Friedrich Werner von Schulenburg lidovému komisaři zahraničních věcí SSSR Vjačeslavu Molotovovi až téměř dvě hodiny poté, kdy se ničivá útočná vlna německých vojsk převalila přes hranice a drtivé bombardování luftwaffe zažehlo bezpočet požárů v běloruských, ukrajinských i ruských městech.

Když se ta zpráva rozletěla všemi směry, svět opravdu zatajil dech, jak předpovídal Hitler – ne však v němém obdivu nad mohutností jeho nové lupičské výpravy. Srdce příslušníků pokořených evropských národů i osaměle vzdorujících Britů se rychleji rozbušila novou nadějí. Rusko je veliké! Vylámal si na něm zuby Napoleon. Bude na jeho nedozírných plánech konečně zastaven a vržen zpět i nacistický vůdce?

Po prvních dnech, týdnech, a dokonce měsících bojů však vytouženému příštímu vývoji nic, ale pranic nenasvědčovalo. Zdálo se, že sedozelenou tsunami ani v nedozírných prostorách veliké země nikdo a nic nezastaví. Počty padlých, zraněním vyražených nebo zajatých rudoarmějců se přibližily hranici tří milionů; obránci ztratili kolem dvaadvaceti tisíců děl,

osmnácti tisíců tanků a čtrnácti tisíců letadel, které byly zničeny nebo padly do rukou nepřítele. Pro kteroukoli jinou armádu by takové ztráty znamenaly neodvratnou zkázu.

Příčiny rozvratu, ze kterého se země sovětů jen pozvolna vzpamatovala, nejsou tématem této knihy. Byla jich celá řada a jsou dávno všeobecně známé, byť jsou čas od času z těch či oněch důvodů činěny pokusy ten nebo onen zpochybnit. Jedno bylo nesporné – a přes všechno počáteční ohromení to všem odpůrcům nacistických pořádků začalo vracet naději: přes počáteční kolaps obránců ruský odpor postupně sílil! Den ode dne bylo zřejmější, že na tak houževnatého protivníka Němci dosud nikde nenarazili.

Útočná vlna se i přesto dál valila na východ, její pancéřová čela dál již tolikrát osvědčeným způsobem pronikala podél křídel ruských obranných linií a ohrožovala celé armády sevřením v kotli, ze kterého nebylo úniku. Situace došla tak daleko, že počátkem října mohl Hitler vydat zvláštní rozkaz pro vojska útočící na moskevském směru. „Konečně je vytvořen předpoklad k poslednímu obrovskému úderu, který ještě před začátkem zimy povede ke zničení nepřítele... Dnes začíná poslední velká, rozhodující bitva,“ řekl při té příležitosti. Pár dní poté šéf říšské tiskové kanceláře Otto Dietrich před svolanými berlínskými novináři s vítězoslavným úsměvem prohlásil, že triumfální zakončení ruského tažení nemůže již nic zvrátit. Nazítrí vyšel deník *Völkischer Beobachter*, hlásná trouba nacistického režimu, s jásavými titulky: „Nastala velká doba, tažení na východ je rozhodnuto – Vojenský konec bolševismu – Jsou obětovány poslední sovětské bojeschopné divize“. V berlínském *Sportpalastu* pak Hitler vyvolal bouřlivý aplaus jednou z nejpošetilejších vět, které kdy vypustil do světa: „Dnes mohu s naprostou jistotou říci: protivník je rozdrčen a již nikdy se nevzchopí.“

V těch dnech ale mnohé nasvědčovalo, že může mít pravdu. Tankové kolony generálplukovníka Heinze Guderiana se valily na Orel a dál k Tule; to bylo jižní rameno kleští, které podle nacistických představ měly už brzy drtivě sevřít Moskvu. Severní rameno tvořily pancéřové svazy generálplukovníka Ericha Hoepnera. A uprostřed mezi nimi útočila Armeegruppe Mitte, Skupina armád Střed, které velel polní maršál Hans Günther von Kluge: lavina silně motorizované pěchoty, které otevíraly cestu další vlny tanků generálplukovníků Georga Hanse Reinhardta a Hermanna Hotha.

Svět strnul v úzkosti. Co bude dál? Přijmou sovětsí velitelé rozhodující bitvu na přístupech ke své metropoli? Nebo snad na prahu zimy vydají Moskvu nepříteli, jako kdysi Kutuzov Napoleonovi? Co bude s Ruskem? Co bude s námi?

Hitler se kasal, že tradiční moskevskou vojenskou přehlídku 7. listopadu na Rudém náměstí tentokrát uspořádá on – a některé události na frontě i v ruském zápolí jako kdyby mu dávaly za pravdu. Z Moskvy byly evakuovány statisíce lidí: celé státní úřady, osazenstvo velkých průmyslových závodů a vědeckých ústavů, školy... Stalin však město neopustil, a s ním ani generální štáb. V neděli 19. října Státní výbor pro obranu přijal a následujícího dne v Moskvě vyhlásil stav obležení. Kostky byly vrženy: hlavní město se bude bránit!

Přehlídka skutečně proběhla i onoho osudového podzimu, ale nacistický vůdce ani žádný z jeho feldmaršálů na čestné tribuně mausolea u kremelské zdi nestál. V předvečer defilé se na slavnostním zasedání ve stanici podzemní dráhy Majakovská otevřeně hovořilo o nesmírných ztrátách a škodách, jež země utrpěla za čtyři a půl měsíce od nacistického vpádu, o rozsáhlém území, které padlo do rukou útočníků – ale rovněž o tom, že nacistická koncepce bleskové války definitivně ztroskotala. Že válka bude ještě dlouhá a krutá, ale že musí skončit a také skončí drtivou porážkou těch, kdo ji rozpoutali. Nazítrí byly stíhačky protivzdušné obrany Moskvy, posílené desítkami strojů z fronty, připraveny srazit z nebe nad hlavním městem každé letadlo s trémovými kříži na křídlech, které by se chtělo být jen přiblížit Rudému náměstí. Pluky, které se přehlídky zúčastnily, ještě ve chvíli nástupu v zimní polní výstroji netušily, co je toho dne čeká. Šuškal se to i ono; mezi řadovými vojáky převládal názor, že napochodují rovnou do bojových postavení v blízkém předpolí. To se také stalo, avšak až poté, kdy v husté chumelenici pluky prošly kolem nejvyšších představitelů země a jejich ozbrojených sil. Před neobvyklým slavnostním pochodem vyslechli nastoupení vojáci Stalinovu řeč. V jejím závěru překvapivě zazněla i jména, k nimž se Rudá armáda až doposud hlásit nesměla: „Nechť vás v této válce posiluje mužný vzor našich velkých předků – Alexandra Něvského, Dmitrije Donského, Kuzmy Minina, Dmitrije Požarského, Alexandra Suvorova, Michaila Kutuzova!“

Popravdě: byla to pravá slova, pronesená v pravou chvíli. Za nejvyššího ohrožení, v nejvyšší tísní se probudila Svatá Rus a s ní vstoupila na scénu Velká vlastenecká válka! Otevřely cestu k srdcím i těch, kterým byl sovětský režim cizí; dokonce i mnoha z těch, jimž ublížil. Nad hlavami vojáků, kteří se připravovali k obraně na posvátném bojišti u Borodina, se najednou rozevlály historické prapory vítězů nad Napoleonem...

Dvacet osm mužů s granáty

Naplno se rozhořela krvavá bitva. Třikrát tolik tanků a dvakrát tolik děl než obránci nasadili Němci do útoku na kalininsko-volokalomském směru zahájeného v polovině listopadu. Jeho cíl byl už při letmém pohledu na mapu zřejmý: nápořem ze severozápadu dosáhnout volokalomské silnice – a po ní vyrazit na Moskvu!

Ocelovému přívalu tam však přehradila cestu 316. střelecká divize generálmajora Ivana Panfilova, na poslední chvíli ještě posílená přes noc zformovaným plukem frekventantů kremelského vojenského učiliště; Panfilovci stáli sami proti pěti hitlerovským divizím. Odráželi nápor za nápořem, ale valily se na ně nové a nové. Nesmrtelnou legendou se stal příběh osmadvaceti příslušníků divize. V prvním boji vyřadili čtrnáct německých tanků, ale proti uzlu obrany u železniční zastávky Dubosekovo se valilo padesát dalších. Pokud by tudy prorazily k silnici, bylo by zle! Generál to dobře věděl, ale neměl už ani jednoho muže, kterého by poslal na pomoc oněm osmadvaceti. Kromě pušek měli jen ruční granáty a zápalné lahve...

„Rusko je veliké, ale ustoupit není kam. Za námi je Moskva!“ Do kolika jazyků byly přeloženy věty, které vyslovil podporučík Vasilij Kločkov těsně předtím, než se vztyčil v okopu a vrhl svazek granátů proti čelnímu tanku? Padl první. Jeden za druhým pak šli vojáci této čety na smrt. Čtyřhodinový boj jich přežilo pět, ale vyřadili dalších osmnáct tanků. A to bylo v těch dnech nejdůležitější: ničit tanky! Neústupnou obranu zaplatil životem i velitel divize.

Panfilovci nebyli pod Moskvou sami. Jenomže do paměti národa, tím méně pak lidstva nelze uložit tisíce jmen hrdinů jediné bitvy. Legendy mohou zaznamenat jen příklady. Jinak to není možné. (Až se rok s rokem sejde, bude tomu právě tak i u Stalingradu.)

Němci nepronazili. Ani toho dne, kdy se odehrál heroický boj osmdvaceti pěšáků z 316. divize, ani žádného z těch, které přišly po něm. Útok vedený s trojnásobnou převahou nad Rusy v tancích a dvojnásobnou v dělostřelectvu, se zahltil vlastními těžkými ztrátami. V úterý 2. prosince 1941 pronikl průzkumný prapor německé 258. pěší divize až na samotný okraj severního moskevského předměstí, odkud už bylo možné za jasného počasí spatřit dalekohledem kremelské věže. To datum stojí za uložení do archivu paměti; průnik, který se za jiného vývoje věcí mohl zapsat do historie, se stal labutí písni Operace Tajfun, jak Němci nazvali plán útoku na Moskvu. Pár hodin poté už z batalionu zbývali pouze jednotlivci, všude kolem se rozvíjel energický sovětský protiútok a polní maršál Fedor von Bock ohlásil do hlavního stanu: „Bylo vykonáno všechno, co je v lidských silách. Vojska však už nemohou dál.“ Náčelník štábu wehrmachtu generál Franz Halder si nad jeho zprávou zapsal do svého válečného deníku: „Von Bock osobně pohání vojska všemi prostředky kupředu. Jsou však u konce svých sil. Von Bock srovnává tuto bitvu s bitvou na Marně, neboť nastala situace, kdy poslední prapor, který ještě může být vržen do boje, může rozhodnout o výsledku bitvy...“ Stran vyčerpání útočné síly německých vojsk se Halder nemýlil. A Bock se paralely se situací z první světové války na francouzské frontě obával plným právem. Před Moskvou nakonec už onen příslovečný poslední prapor opravdu po ruce neměl.

Navíc nástup zimy zastihl vetřelce v naprosto nedostatečné výstroji a s nevyhovujícími mazivy motorů. Co jim byla platná všechna ujišťování z hlavního stanu, že vše je připraveno? Když u Moskvy došlo na lámání chleba, zimní výstroj stále ještě trčela ve vzdálených skladech na polském území. Později ostatně vyšlo najevo, že její množství bylo pro východní frontu naprosto nedostačující; teplé oblečení a obutí by bylo postačilo pouze pro 58 divizí. Proč právě pro takový počet? Odpověď šokuje: tolik divizí mělo po plánovaném úspěšném dovedení útočných operací na čáru Archangelsk–Volha vytvořit okupační síly v dobytém evropském Rusku. Opilá vítězoslávou z předchozích snadných tažení si německá generalita až příliš dlouho nepřipouštěla, že by snad Rusové dokázali klást odpor do příchodu prvních mrazů a vánic...

Naproti tomu Rusové mezitím dokázali zmobilizovat obrovské rezervy, které nahradily ztráty z počátečního období války. Posílila se palebná

síla vojsk, pronikavě se zvýšily počty tanků; a co hlavně – do bojů začaly stále častěji zasahovat tanky T-34, stroje lepší, než měli Němci. Na frontu dorážely čerstvě zformované sibiřské divize složené z houževnatých, otužilých a na boj a přežívání v zimních podmínkách dobře vybavených vojáků, plných odhodlání přivodit rozhodující obrat.

Tažení na Moskvu. To sousloví tehdy plnilo nejen stránky novin po celém světě, ale už čtyři roky předtím se stalo názvem dnes zapomenuté knihy anglického vojenského teoretika E. Henryho, vydané v Paříži. S až neskutečnou jasnozřivostí předpověděla nejen německý útok, ale i to, že – a jak! – se mu postaví celá země. „A do tohoto pole, plného výbušných látek, se chce Hitler pustit jediným velikým skokem! Předpokládá linii nejmenšího odporu. A najde linii odporu největšího, maximálního!“ Autor pak nastínil scénář dalšího dění: „V první etapě Hitler útočí se vši svou nachystanou a nahromaděnou silou. Útočí, sázeje vše na jedinou kartu.“

Obratník odvety a obratník rozhodnutí

„Ve druhé etapě... je síla fašistické armády odražena. Hitler se zastavuje. Tím už je vlastně vše rozhodnuto, neboť v tom okamžiku je již ztracen. Jeho nahromaděná energie se rychle hroutí...“

Lze se donekonečna přít, zda druhá etapa proběhla už v zimě 1941/1942 u Moskvy, nebo zda tam byly pouze vytvořeny předpoklady k jejímu pozdějšímu završení rok poté u Stalingradu; podle některých k tomu dokonce došlo až v létě 1943 v Kurském oblouku. Hledání odpovědi ponechme pamětem vojevůdců a rozborům válečných historiků a přidržme se nesporných fakt:

Pouze mezi 16. listopadem a 5. prosincem 1941 ztratil wehrmacht u Moskvy 155 000 padlých a zraněných vojáků, 777 tanků a stovky děl a minometů! Navíc se na severním frontovém úseku u Tichvina a na jihu u Rostova na Donu rozproudily sovětské ofenzivní operace, které nacistickému velení znemožnily přesunout všechny zálohy na moskevský směr. A tam pak ruský Západní, Kalininský a Jihozápadní front pod velením generálů Georgije Žukova a Ivana Koněva a maršála Semjona Timošenka přešly z obrany do frontálního protiútku. Čtvrtého dne dobyly zpět hroty německých útočných postavení před Moskvou a rozdrtily